

ԷԴԳԱՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու

1932 թ. ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ¹

ՄՈՒՏՔ

Հայոց Եկեղեցու պատմության ընթացքում Ամենայն Հայոց եւ Կիլիկիո կաթողիկոսությունների հարաբերությունները միշտ չէ, որ ընթացել են առանց խնդիրների: Այդ հարաբերությունները հաճախ ունեցել են խիստ լարված բնույթ: Երբեմն խնդիրների լուծման փոխհամաձայնության փոխարեն ընտրվել են սուր միջոցներ: Երկու նվիրապետական աթոռների հարաբերությունների բնույթի վրա ազդեցություն են ունեցել տարբեր արտաքին գործոններ, ինչպես նաեւ գահակալների միջեւ առկա անձնական հարաբերությունները:

Երկու աթոռների հարաբերություններում էական փոփոխություններ տեղի են ունենում Ի. դարի առաջին քառորդում: 1921 թ. Կիլիկիայի հայաթափումը եւ Կիլիկիո կաթողիկոսության տարագրումը², ինչպես նաեւ Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումն ու Եկեղեցու հանդեպ իրականացվող քաղաքականությունը էական նշանակություն ունեցան երկու կաթողիկոսությունների եւ նրանց միջեւ հարաբերությունների վրա: Արդեն 1920-ական թթ. սկզբներից այդ փոփոխությունները նկատելի էին, որոնք հատկապես ավելի ջերմացան 1930-ական թվականներին իտրեն Ա. Մուրադբեկյանի գահակալության շրջանում:

¹* Ստացվել է՝ 4.08.2024, գրախուսվել է՝ 4.09.2024:

էլ. հասցե՝ hovhannisyanedgar@yahoo.com:

² Տե՛ս Է. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, The Restoration of the Catholicosate of the Great House of Cilicia After Exile. Quaestio Rossica, 10 (4), 2022, էջ 1274–1287:

1930 թ. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ
ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ –ԿԻԼԻԿԻՈ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1930 թ. մայիսի 8-ին իննսունամյա հասակում մահանում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գեորգ Ե. Սուրենյանցը: Այդ մասին տեղեկացվում են ինչպես Հայոց Եկեղեցու բոլոր թեմերն ու պատրիարքական աթոռներն, այնպես եւ Կիլիկիո կաթողիկոսութունը³: Գեորգ Ե. մահվանից անմիջապես հետո Մայր Աթոռում սկսում են նախապատրաստվել կաթողիկոսական հաջորդ ընտրություններին: Հայտնի է, որ այդ շրջանում Մայր Աթոռի աշխատանքները համակարգում էր Խորեն արք. Մուրադբեկյանը, որը դեռեւս 1923 թ. Մայր Աթոռի միաբանական ժողովում ընտրվել էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղակալ: 1930 թ. մայիսի 9-ից⁴ վերջինս, Գերագույն Հոգեւոր խորհուրդի հետ միասին ստանձնում է Մայր Աթոռի կառավարումը: Այդ մարմինն ստեղծվել էր 1924 թ.⁵ կաթողիկոս Գեորգ Ե. Սուրենյանցի նախաձեռնությամբ Սինոդի փոխարեն⁶: Այն կաթողիկոսի նախագահությամբ պետք է դառնար ոչ միայն Խորհրդային Միության տարածքի թեմերի, այլ նաեւ արտասահմանի թեմերի աշխատանքի համակարգողը: Գերագույն հոգեւոր խորհրդն իր առաջին նիստը գումարել էր 1924 թ. հունվարի 2-ին⁶:

Կաթողիկոսական նոր ընտրությունները հանդիսանալու էին առաջինը Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո, ուստի, նախ եւ առաջ, անհրաժեշտ է ստանալ խորհրդային իշխանությունների համապատասխան թույլտվությունը: 500-ամյա ընդմիջումից հետո սա նաեւ առաջին կաթողիկոսական ընտրությունն էր, որ կատարվելու էր, ինչպես գրում է, «Պայքար» օրաթերթը. «...Հայ կառավարութեան մը հաւանութեամբ եւ անոր հովանիին ներքեւ»⁷, այսինքն՝ հայկական պետականության գոյության պայմաններում:

Ուստի ողջ հայության ուշադրությունը սեւեռված էր հայրենիքում նախապատրաստվող համահայկական կարեւորության այդ իրադարձու-

³ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 6, 7-ի շրջերես:

⁴ Տէս ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՍՐԿ. ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ, ԽՈՐԵՆ Ա. Մուրադբեկյան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կյանքն ու գործունեությունը, «Էջմիածին», Դ.-Ե., 1994, էջ 74:

⁵ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 8, թ. 1–23:

⁶ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 9, թ. 1:

⁷ «Պայքար», Բոստոն, 10 նոյեմբերի, 1932, թիւ 272:

թյան վրա: Սփյուռքահայ հասարակական տարբեր շրջանակներ, հաշվի առնելով խորհրդային իշխանությունների աստվածամբժ գաղափարներն ու հակակեղեցական-հակակրոնական քաղաքականությունը⁸, հաճախ հնչեցնում էին հոռետեսական կարծիքներ եւ մտահոգություններ կաթողիկոսական ընտրությունների վերաբերյալ: Հասկանալի էր, որ ողջ գործընթացն անցնելու էր խորհրդային վերին օղակների թույլտվությամբ եւ վերահսկողությամբ:

Կաթողիկոսի տեղակալ խորեն արք. Մուրադբեկյանը 1930 թ. մայիսի 28-ին Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու եւ կաթողիկոսի ընտրություններ կազմակերպելու թույլտվություն ստանալու նպատակով դիմում է Հայաստանի խորհրդային իշխանություններին՝ ՀՍԽՀ Կենտգործկոմի նախագահ Ս. Կասյանին եւ Ժողկոմխորհի նախագահ Ս. Տեր-Գաբրիելյանին⁹: Խորեն սրբազանն իշխանություններից խնդրում էր համապատասխան դյուրություններ ստեղծել արտասահմանի պատվիրակների ժամանման համար: Հետաքրքիր է նաեւ, որ վերջինս Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անունից խնդրում էր «ժամանակաւորապէս, մինչեւ որ Կաթողիկոսի ընտրութիւնը, պարբերական հրատարակութիւն ունենալ...», որտեղ պետք է «կարեւոր խնդիրներ» արծարծվեին ու լասաբանվեին, որոնց թվում. «ա) Պաշտպանել Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռը Ս. Էջմիածնում պահելու անհրաժեշտութիւնը: բ) Հերքելու արտասահմանի հայ թերթերում արծարծուող եւ արծարծուելիք թիւր եւ դիտաւորեալ հայեացքներն ու կարծիքները Աթոռի տեղափոխութեան եւ այլ յարակից եւ հարանման խնդիրների մասին»¹⁰: Այդ շրջանում իսկապես սփյուռքյան որոշ հակախորհրդային դիրքորոշում ունեցող շրջանակներում քննարկվում էին կաթողիկոսական Աթոռի տեղափոխման հետ կապված հարցեր՝ այդ ամենը փորձելով հիմնավորել խորհրդային իշխանությունների հակակեղեցական քաղաքականությամբ եւ Հայոց եկեղեցին քաղաքական նպատակներով օգտագործելու մտահոգությամբ¹¹: Նույն գրութչամբ

⁸ Տէն է. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Մարտնչող անաստվածների միություն գործունեությունը խորհրդային Հայաստանում 1920–1930-ական թթ., «Էջմիածին», հունվար, 2014, էջ 100–107:

⁹ Տէն «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան». «Խորէն Ա. Մուրադբեկեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (հոգեւոր գործունէութիւնը 1901–1938 թթ.)», գիրք Բ., կազմող՝ Ս. Բեհբուդեան, Երեւան, 1996, էջ 254–256:

¹⁰ Անդ, էջ 255:

¹¹ Տէն «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 272–275:

սրբազան հայրը խնդրում էր թույլտվություն արտասահմանում հրատարակվող հայկական թերթերն ստանալու վերաբերյալ:

1930 թ. հուլիսին համապատասխան գրությամբ Կենտգործկոմից թույլատրում են հրավիրել Ազգային-եկեղեցական ժողով՝ միաժամանակ արտոնելով օտարերկրյա պատվիրակների մոտքը Խորհրդային Հայաստան ԽՍՀՄ գործող կարգավորումներին համապատասխան: Հետաքրքիր է, որ թույլ է տրվում նաեւ, հղում անելով ՀՍԽՀ Սահմանադրությանը, Հայաստանի տարածքում կրոնական գրականության տարածումը, եթե դրանք. «հակախորհրդային նպատակներ չեն հետապնդում», ինչպես նաեւ «ժամանակավոր թերթի» հրատարակումը¹², որը սակայն հետագայում արգելվում է¹³:

Մեկնարկում են նախապատրաստական աշխատանքները: Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը 1930 թ. մայիսից¹⁴ անընդհատ նամակագրական կապի մեջ էր Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական աթոռների եւ թեմերի առաջնորդների հետ՝ Ազգային-եկեղեցական ժողովի հոգեւոր եւ աշխարհիկ պատգամավորների ընտրության, վերջիններիս հայրենիք ժամանման հարցերի հետ կապված¹⁵: Աշխատանքներ են տարվում նաեւ Հայաստանում եւ Խորհրդային մյուս հանրապետություններում գործող թեմերում պատվիրակների ընտրության ուղղությամբ¹⁶:

Խորեն արք. Մուրադբեկյանը կաթողիկոսի մահվանից կարճ ժամանակ անց Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անունից Սահակ վեհափառին հղած նամակներով մանրամասն ներկայացնում է Մայր Աթոռում տիրող իրավիճակը, իր տեղապահ ընտրվելու եւ առաջիկայում Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու եւ կաթողիկոսական ընտրություններին նախապատրաստվելու մասին¹⁷: Խորեն սրբազանը շուտով Սահակ կաթողիկոսին է ուղարկում Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու վերաբերյալ կանոնադրությունը՝ հորդորելով Կիլիկիո թեմերում կազմակերպել աշխարհիկ պատգամավորների ընտրությունները, ովքեր թեմական

¹² ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 115, թ. 4:

¹³ Տես «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 278:

¹⁴ Տես ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 120, թ. 1–17, գ. 121, թ. 1–6:

¹⁵ Տես ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 142, թ. 1–24:

¹⁶ Տես ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 148, թ. 1–84:

¹⁷ Տես «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Դ., Տ.Տ. Սահակ Բ. Խապայեան կաթողիկոս Կիլիկիոյ 1891–1940 թթ., կազմող՝ Ս. Բեհրուդեան, Երեւան, 1997, էջ 501–502:

առաջնորդների հետ միասին պետք է հանդիսանային ժողովի պատգամավորներ եւ ժամանեին էջմիածին¹⁸:

1930 թ. հուլիսի 18-ին նվիրապետական աթոռներ ու թեմեր ուղարկված շրջաբերականով տեղեկացվում է, որ խորհրդային իշխանություններից ստացվել է համապատասխան թույլտվություն վեց ամսվա ընթացքում Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու վերաբերյալ: Շրջաբերականով իրազեկվում է, որ արտասահմանյան պատգամավորները առանց դժվարությունների կստանան խորհրդային Միության մուտքի իրավունք: Տեղեկացվում է նաեւ, որ արտոնվել է. «Կաթողիկոսութեան ընտրութեան շրջանում արտասահմանի բոլոր (ընդգծումը մերն է.— է. Հ.) հոսանքների հայ թերթերի ստացումը»: Շրջաբերականում արձանագրվում է նաեւ հրավիրվելիք Ազգային-եկեղեցական ժողովի օրակարգը՝ միաժամանակ հորդորելով, որ ընտրված պատգամավորներն անձամբ ժամանեն եւ մասնակցեն ժողովի աշխատանքներին¹⁹:

Մայր Աթոռն անում էր ամեն ինչ Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո առաջին կաթողիկոսական ընտրությունները պատշաճ մակարդակով եւ բարձր ներկայացվածությամբ կազմակերպելու ուղղությամբ: Այդ ամենը կնպաստեր եկեղեցու դիրքերի ամրապնդմանը: Կարելու է նշել, որ կաթողիկոսական ընտրությունների հիմնական ծախսերը, արտասահմանից ժամանած պատգամավորների կեցությունը ապահովելու էին Հայաստանի իշխանությունները, քանի որ այդ ժամանակ Մայր Աթոռը չունեւ բավարար նյութական միջոցներ նման ծախսերի համար:

1930 թ. մայիսի 24-ին Մայր Աթոռում կազմված «Հայրապետական ընտրութեան պատգամավորների պատկերացույցի» համաձայն՝ աշխարհում հայություն թվին համապատասխան, Հայոց եկեղեցու նվիրապետական աթոռներից եւ արտասահմանի ու տեղի թեմերից նախատեսվում էր ընտրել 132 պատգամավորներ, որից 81-ը աշխարհական, 52-ը հոգեւորական²⁰:

Կիլիկիո կաթողիկոսության հինգ թեմերից եւ բուն կաթողիկոսությունից ակնկալվում էր 6 հոգեւորական պատգամավորների մասնակ-

¹⁸ Տե՛ս անդ, էջ 503: ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4469, թ. 7:

¹⁹ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 119, թ. 1, շրջերես:

²⁰ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 113, թ. 1—10:

ցուծյուն՝ ի դեմս թեմերի առաջնորդների՝ կաթողիկոս Սահակ Բ. Խապա-
յանի գլխավորությամբ²¹: Նշենք, որ 1930 թ. դրությամբ Կիլիկիո կաթո-
ղիկոսության բարձրաստիճան հոգեւորականների թիվը մեծ չէր, Սահակ
կաթողիկոսից բացի, նրանց թիվը հասնում էր 10-ի²²:

Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը 1930 թ. օգոստոսին նոր շրջաբերա-
կանով արտասահմանյան թեմերին հորդորում է արագացնել պատգամա-
վորների ընտրությունը՝ կրկին ընդգծելով պատգամավորների «անձամբ
Ս.էջմիածին գալու եւ մէն-մի պատգամաւորի միայն իր ձայնով ժողովին
ներկայանալու անհարժեշտութիւնը», միաժամանակ վստահեցնելով, որ
համապատասխան մոտքի արտոնագիր ստանալու եւ Խորհրդային Միու-
թյան տարածք մուտք գործելու հարցում խորհրդային իշխանությունները
որեւէ դժվարություն չեն հարուցի²³:

Գրեթե բոլոր թեմերում սկսում են հրավիրվել ծխական եւ թեմական
ժողովներ, որտեղ ընտրվում են աշխարհիկ եւ հոգեւոր պատգամավորնե-
րը²⁴: Սակայն հետագայում, տարբեր պատճառներով, ոչ բոլոր պատգա-
մավորներին է հաջողվում ներկա լինել կաթողիկոսական ընտրություն-
ներին, հատկապես խոսքը վերաբերում է արտասահմանյան թեմերի
ներկայացուցիչներին:

Նոր ընտրություններն առաջին անգամ կազմակերպվելու էին Գեւորգ
Ե. Սուրենյանցի 1925 թ. հոկտեմբերի 22-ին հաստատած «Ազգային-եկե-
ղեցական ժողով հրավիրելու յատուկ կանոնադրութեան» հիման վրա²⁵:
Այդ փաստաթղթի 22-րդ հոդվածի համաձայն կաթողիկոսի մահվանից
հետո նոր կաթողիկոսի ընտրությունները պետք է տեղի ունենային ոչ ուշ,
քան վեց ամիս հետո²⁶: Ուստի Ազգային-եկեղեցական ժողովի հրավիրումն
ու նոր կաթողիկոսի ընտրությունը նախատեսվում էր անցկացնել 1930 թ.
հոկտեմբերի 26-ին²⁷, սակայն այն հետաձգվեց շուրջ երկու տարի:

Ինչպես նշվեց, Սահակ Բ. Խապայանն իրազեկվում էր Մայր Աթոռում
տեղի ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ: Վերջինիս հայտ-

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 113, թ. 8:

²² ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 3977, թթ. 8–9:

²³ ՏՆԱ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 115, թ. 5: Թղթակցութիւն Սահակ Բ. եւ Բաբգէն Ա. Կաթողի-
կոսներու, Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան արխիւներ, թիւ 1, Անթիլիաս, 1999, էջ 306–307:

²⁴ ՏՆԱ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 149, թթ. 1–2, գ. 150, թ. 1–35:

²⁵ ՏՆԱ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 148, թ. 22, շրջերես:

²⁶ ՏՆԱ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 49, թ. 4:

²⁷ ՏՆԱ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 3815, թ. 3, գ. 4467, թ. 2, գ. 4469, թ. 5:

նում են, որ ընտրություններն անցկացվելու են 1925 թ. հաստատված վերոհիշյալ կանոնադրության հիման վրա: Խորեն արք. Մուրադբեկյանը Սահակ Բ.-ին է ուղարկում այդ կանոնադրության օրինակը՝ միժամանակ հիշեցնելով կազմակերպել Կիլիկիո Աթոռի ենթակա թեմերից յուրաքանչյուրում մեկ աշխարհական պատգամավորի ընտրություն: Թեմերի առաջնորդների հետ միասին վերջիններս պետք է Ազգային-եկեղեցական ժողովում Կիլիկիո կաթողիկոսության պատգամավորները հանդիսանային²⁸:

Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անունից, 1930 թ. հուլիսի 10-ին Սահակ Բ.-ին հղված նամակով Խորեն սրբազանը պաշտոնապես հրավիրում է անձամբ ներկա գտնվելու ընտրություններին. «Ներկայութիւն Ձերդ Սրբութեան աստ՝ ի Մայր Աթոռոջ, յԱզգային-եկեղեցական համագումարի լիցի նաեւ մխիթարութիւն մեծ եւ ուրախութիւն վասն անդամոց Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդոյս եւ միաբանական Ուխտի Սրբոյ Աթոռոյս», — ասված էր նամակում²⁹: Սահակ կաթողիկոսի Ազգային-եկեղեցական ժողովին ներկա լինելու պարագայում վերջինս ոչ միայն պետք է նախագահեր ժողովը, այլ նաեւ «իւր ձեռամբ» պետք է կատարեր նորընտիր կաթողիկոսի օծումը:

«Վասն անձամբ» ներկա լինելու Կաթողիկոսական ընտրությանը հրավեր է ուղարկվում նաեւ Բաբկեն արք. Կյուլեսերյանին³⁰: Նշենք, որ վերջինս 1931 թ. ապրիլի 25-ին պաշտոնապես ընտրվում է Մեծի Տանն Կիլիկիո աթոռակից կաթողիկոս³¹:

Սահակ վեհափառի ընտրություններին անձամբ մասնակցության անհնարինության դեպքում առաջարկվում էր ուղարկել ներկայացուցիչ³²: Սա Հայոց եկեղեցու պատմության մեջ առաջին անգամն էր, երբ Կիլիկիո կաթողիկոսը պաշտոնապես հրավիրվում էր մասնակցելու Ամենայն Հա-

²⁸ Տե՛ս Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան արխիւներ, Թիւ 3, Անթիւրպատ, 2002, էջ 47–50:

²⁹ Անդ, էջ 49: «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Դ., էջ 504–505: ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4469, թ. 6, շրջերես:

³⁰ Տե՛ս Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 51:

³¹ Տե՛ս Բաբգէն Ա. Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Պատմութիւն Կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), Անթիւրպատ, 1990, էջ 1018:

³² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4469, թ. 6, շրջերես:

յոց կաթողիկոսի ընտրություններին: Նշենք, որ 1925 թ. կանոնադրության համաձայն ի պաշտոնե Կիլիկիո կաթողիկոսությունից Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամներ էին հանդիսանում Սահակ Բ. վեհափառը, Բաբկեն Ա. աթոռակից կաթողիկոսը, Շահե եպս. Գասպարյանը, ինչպես նաև Կիլիկիո թեմերի առաջնորդներ՝ Արտավազդ եպս. Սուրմեյանը, Եփրեմ եպս. Տոհմունին, Եղիշե եպս. Կարոյանը, Պետրոս արք եպս. Սարաճյանը, Խադ եպս. Աջապահյանը³³:

Միաժամանակ Սահակ վեհափառին են հղվում նաև հինգ հրովարտականքներ՝ ուղղված Կիլիկիո Աթոռին ենթակա հինգ թեմերի առաջնորդներին՝ աշխարհիկ եւ հոգեւոր պատգամավորներ ընտրելու առաջարկով³⁴: Շուտով՝ 1930 թ. հուլիսի 22-ին, Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը Սահակ կաթողիկոսին է ուղարկում նաև հոկտեմբերի 26-ին հրավիրվելիք Ազգային-եկեղեցական ժողովի օրակարգը ինչպես նաև խորհրդային իշխանությունների թուլլտվության վավերացված պատճենները³⁵:

Այս հրավերները որոշակիորեն զարմանալի էին Սահակ կաթողիկոսի համար, քանզի նախկինում երբեմն նման բան տեղի չէր ունեցել: «Ահա նոր կարեւորագույն խնդիր մը. Հնդհանրական Հայրապետի ընտրութեան խնդիրը: Դարերով Կիլիկիոյ մասնակցութիւնը անտեսուած, դարերով հերձուած համարուած, Գերագոյն հոգեւոր խորհուրդը այս անգամ թեմակալ առաջնորդներին ղրկուած շրջաբերականէն մեզ եւ մեր փոխանորդներուն ղրկելով, յարգոյաբար կը խնդրէ հասցնել ըստ պատկանելեաց»³⁶, — հրավերն ստանալուց մի քանի օր անց գրում է վերջինս Բաբկեն եպս. Կյուլեսերյանին:

Սահակ կաթողիկոսն այդ գրություններն ուղարկում է թեմակալ առաջնորդներին՝ հրամայելով. «պաշտօնական մարմնոց հոտ խորհրդակցելով» արդյունքն անմիջապես հայտնել իրեն³⁷:

Նույն թվականի օգոստոսի 10-ին Խորեն սրբազանին հղված պատասխան նամակում Սահակ կաթողիկոսը հայտնում է, որ համապատասխան գրություններն ու հրահանգներն ուղարկված են թեմեր, եւ եթե տեղերում

³³ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 161, թ. 1:

³⁴ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 6-ի շրջերես:

³⁵ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4467, թ. 2, գ. 4469, թ. 5:

³⁶ Թղթակցութիւն Սահակ Բ. եւ Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսներու, Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան արխիւներ, թիւ 1, Անթիլիաս, 1999, էջ 305:

³⁷ Տէս Թղթակցութիւն Սահակ Բ. եւ Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսներու, էջ 305:

հնարավոր լինի հոգալու ընտրված պատգամավորների ճամփորդության ծախսերը, վերջիններս ներկա կլինեն ժողովին³⁸:

Սահակ վեհափառը դժգոհում է, որ 1925 թ. կանոնադրության հոդված 10-ում Կիլիկիո կաթողիկոսության անունը նշված չէ: Այդ կետը սահմանում էր, որ Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ են հանդիսանում Ս.էջմիածնի միաբանության, Ս.Երուսաղեմի միաբանության եւ Կ. Պոլսի խառն ժողովի ընտրած՝ մեկական ներկայացուցիչներ³⁹: Իրապես կանոնադրության այդ կետում չէր հիշատակվում Կիլիկիո կաթողիկոսությունը: Սահակ կաթողիկոսի բնորոշմամբ կրկնվում են «Պօլօ-ժէնիէի»⁴⁰ սխալները, եւ այդ «զանցառութիւնը» նկատվում է նաեւ այս կանոնադրության մեջ: Սահակ խապայանը միաժամանակ նշում էր, որ դարերով Կիլիկիո կաթողիկոսությունն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրություններին չի մասնակցել եւ այդ, իր բառերով. «վէրքը դարմանելու եւ խրամատը լցնելու հոգ տարում չէ»⁴¹: Կաթողիկոսը, մատնանշելով այն հանգամանքը, որ սույն կանոնադրությամբ նախատեսվում է ոչ միայն Կիլիկիո թեմերից պատգամավորների մասնակցությունը, այլ նաեւ վեհափառն անձամբ էր հրավիրվել մասնակցելու ընտրություններին՝ գրում է. «Այս կարկատանը մասամբ կը գոցէ խրամատը, ցորչափ էջմիածնական եւ կիլիկեան եպիսկոպոսներու հինցած եւ մզլտած խտրութիւնը իր գոյութիւնը պահպանէ, վէրքը միայն կոշկոռ կը կապէ, եւ խրամատը մասամբ բաց կը մնայ: Այս խնդիրը գիտեմ թէ ընտրական ժողովը լուծելու անձեռնահաս է. ապագայ եկեղեցական մեծ ժողովին կը պատկանի, յիշեցի, որպէս զի նոյն ժողովին Ազգ.-եկեղեցական Սահամանադրութեան պարագային այս խնդիրն ալ նկատողութեան առնէ, եւ դարերու անլոյծ թողածը լուծէ»⁴²: Սահակ կաթողիկոսը, միաժամանակ ցուցաբերելով կառուցողական մոտեցում, 10-րդ կետի նման ձեւակերպումն, այնուամենայնիվ, համարում է. «զանցառություն» եւ «անն-

³⁸ Տէն Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 53:

³⁹ Տէն ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 152, թ. 1:

⁴⁰ Հիւրավի 1836 թ. մարտի 11-ին ընդունված Պոլսի ժողովի մեջ չկար որեւէ հիշատակում Կիլիկիո կաթողիկոսության վերաբերյալ:

⁴¹ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4469, թ. 3: Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 53:

⁴² ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4469, թ. 3: Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 53:

շան թերացում»⁴³ ընդծելով, որ այդ ամենը պետք է պատմությանը թողնել. «...Ազգին ներկայ բազմապատառ կացութիւնը կը պարտադրէ այդ պատառները իրարու քով բերել եւ ամբողջութիւն կազմել»⁴⁴:

Թերեւս կարելի է միայն ենթադրել, կանոնադրության 10-րդ կետի ձեւակերպման մեջ Կիլիկիո կաթողիկոսություն անունը չհիշատակվելու պատճառները:

Այսպէս՝ ուսումնասիրելով 1925 թ. «Ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու հատուկ կանոնադրությունը» տեսնում ենք, որ որոշակի հակասություններ կան կանոնադրության 5-րդ, 6-րդ 9-րդ եւ 10-րդ հոդվածների միջեւ: Ըստ այդ կանոնադրության 5-րդ հոդվածի Կիլիկիո կաթողիկոսը եւ Երուսաղեմի ու Պոլսո Հայոց պատրիարքները հանդիսանում էին Ազգային-եկեղեցական ժողովի նախաթոռ անդամներ, իսկ 6-րդ հոդվածով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հիվանդության դեպքում նախատեսվում էր, որ ժողովը նախագահելու էր Կիլիկիո կաթողիկոսը կամ Երուսաղեմի պատրիարքը: 9-րդ հոդվածի համաձայն էլ Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ էին հանդիսանում Հայոց եկեղեցու բոլոր թեմական առաջնորդներն ու եպիսկոպոսները: Այսինքն՝ տվյալ հանգամանքով, փաստորեն, որեւէ խտրություն չէր դրվում էջմիածնական եւ կիլիկյան եպիսկոպոսների միջեւ, եւ այս առթիվ Սահակ Բ.-ի մտահոգություններն անտեղի էին:

Հարկ ենք համարում ընդգծել նաեւ, որ կանոնադրությունն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրություններին նախատեսում էր նաեւ Կիլիկիո կաթողիկոսության աշխարհիկ պատգամավորների մասնակցությունը: Կանոնադրության 13-րդ կետը սահմանում էր աշխարհիկ պատգամավորների ընտրությունը՝ նախատեսելով ամեն 25 հազար հավատացյալի համար մեկ պատգամավոր համամասնությունամբ:

Հետեւաբար անհասկանալի էր թե ինչու կանոնադրության 10-րդ հոդվածում հիշատակված չէր Կիլիկիո կաթողիկոսության անունը: Մոր ենթադրությամբ դա կարող էր լինել անգամ վրիպման արդյունք: Ահա այս հանգամանքն էլ դարձել էր Սահակ կաթողիկոսի դժգոհության պատճառը, որի մասին նա արտահայտվում է վերը հիշատակված նամակում:

⁴³ Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 53:

⁴⁴ Անդ, էջ 53:

1930 թ. նոյեմբերի 6-ին գրված պատասխան նամակում⁴⁵, խորեն արք. Մուրադբեկյանն արդարացիորեն տարակուսում է Սահակ վեհափառի հնչեցրած մտքերից: Նախ հերթական անգամ հավաստիացվում է, որ Ա.Էջմիածնի Գերագույն հոգեւոր խորհուրդն իր գործունեության ընթացքում «...աշխատել է Հնդհանրական Հայրապետության եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսության միջեւ գոյութիւն ունեցող խրամատը լցնել եւ վերացնել դժգոհութեանց առիթները...»⁴⁶: խորեն սրբազանը, փորձելով փարատել Սահակ կաթողիկոսի անհանգստությունը, գրում է, որ հանգուցյալ Գեւորգ կաթողիկոսը միշտ հատուկ ուշադրություն է նվիրել Կիլիկիո կաթողիկոսությանը եւ սեր ու հարգանք ցուցաբերել Սահակ վեհափառի հանդեպ:

Անդրադառնալով կանոնադրության 10-րդ կետում տեղ գտած, այսպես ասած, «զանցառությունը», խորեն սրբազանը, ընդգծում է այդ կանոնադրության ժամանակավոր լինելը, եւ որ այն իր ուժը պահպանելու է մինչեւ Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելը⁴⁷:

Խորեն սրբազանը միաժամանակ նրբորեն հանդիմանում է Սահակ վեհափառին, որ եթե վերջինս ժամանակին ուղարկեր իր դիտողություններն ու առաջարկները կանոնադրության վերաբերյալ, ապա այն «կը սրբագրուէր»⁴⁸: Նշենք, որ այդ կանոնադրությունը հենց այդ նպատակով դեռեւս 1926 թ. մայիսի 27-ին հատուկ կոնզակով ուղարկվել էր Կիլիկիո կաթողիկոսին, սակայն վերջինս որեւէ դիտողություն կամ առաջարկ չէր ներկայացրել դրա վերաբերյալ:

Խորեն սրբազանը, հակադրվելով Սահակ Խապայանի պնդմանը, գրում է, որ երկու աթոռների միջեւ դարերով գոյություն ունեցած «խրամատը լցուած է ըստ ամենայնի»՝ բերելով իր ասածն ապացուցող մի քանի փաստարկներ: Նախ մատնանշվում են նույն կանոնադրության այն կետերը, որոնք ընդգծում եւ կարեւորում են Կիլիկիո կաթողիկոսության դերն Ազգային-եկեղեցական ժողովի հրավիրման հարցերում: Խորեն սրբազանը նշում է նաեւ, որ երկու աթոռների միջեւ «ամենացանկալի

⁴⁵ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 14–15:

⁴⁶ Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 56: ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 14:

⁴⁷ Տես Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 57:

⁴⁸ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 14-ի շրջերես:

փոխյարաբերություններն են մշակուած՝ փոխադարձ սիրոյ եւ յարգանքի հիման վրայ», Կիլիկիո աթոռը վայելում է Գերագույն հոգեւոր խորհրդի «խորին յարգանքը», Մայր աթոռից ուղարկված գրություններում Կիլիկիո եպիսկոպոսները կոչվում են «իրենց բարձր աստիճանին համապատասխան տիտղոսներով»⁴⁹։ Միաժամանակ խորեն սրբազանը համաձայնություն է հայտնում Սահակ վեհափառի այն պնդմանը, թե երկու աթոռների հարաբերությունները պետք է քննության հարց դառնան Ազգային-եկեղեցական ժողովում։ Նամակի վերջում վերջինս հավաստիացնում է, որ Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը «ջանացել է դարերով անլուծելի թողածը լուծել գործնականով՝ թողնելով նորա սրբագործումը ազգային-եկեղեցական ժողովին»⁵⁰։

Դատելով խորեն Մուրադբեկյանի վերը նշված նամակում բերված փաստարկներից եւ կանոնադրության հոդվածներում առկա ակնհայտ հակասությունից՝ ուզում ենք ենթադրել, որ կանոնադրության 10-րդ կետում Կիլիկիո կաթողիկոսության անվան բացակայությունը իրապես վրիպման եւ անուշադրության արդյունք է։

Արդեն 1931 թ. մարտի 14-ին Կիլիկիո աթոռակից կաթողիկոս Բաբկեն Կյուլեսերյանը խորեն Մուրադբեկյանին գրում է, որ Սահակ վեհափառը հանձնարարել է իրեն տեղեկացնել, որ ինքը «չէ վշտացած ոեւէ կերպով», միաժամանակ ընդգծելով, որ քանի որ Կիլիկիո եպիսկոպոսների մասնակցությունը «նախընթաց» չունի «երկու Աթոռներու միջեւ ստեղծուած խտրականութիւնը պաշտօնապէս վերացնելէ ետքն է, որ այդպիսի հրաւեր մը գալու էր Կիլիկիոյ եպիսկոպոսներուն, այն ալ Կիլիկիոյ կաթողիկոսին միջոցաւ եւ ոչ թէ առանձին առանձին, ինչպէս որ կ'պահանջէ կարգապահութիւնը»⁵¹։ Այսինքն՝ Սահակ խապայանին դուր չէր եկել, որ խորեն Մուրադբեկյանը Կիլիկիո թեմական առաջնորդներին Ազգային-եկեղեցական ժողովին մասնակցելու հրավեր է ուղարկել անհատապես։ «Ամեն պարագայի մէջ կրնաք վստահ ըլլալ, որ Սահակ կաթողիկոս սառուգիւ չէ վշտացած Ձեզի, այլ ըրած է անվերապահ դիտողութիւն մը, եւ ես վստահ եմ, որ Դուք պիտի հաւատաք իր հաւաստիքին եւ պիտի ջնջէք Ձեր միտքէն վշտանալու եւ վշտացնելու

⁴⁹ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 14-ի շրջերես, 15։

⁵⁰ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4469, թ. 14-ի շրջերես, 15։ Թղթակցություն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս խորէն Ա. Մուրադբեկեանի, էջ 58։

⁵¹ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4471, թ. 1-ի շրջերես։

կարծիքը»⁵² (ընդգծումները.— է. Հ.),— ամփոփում է նամակը Բաբկեն սրբազանը:

Կանոնադրության եւ Կիլիկիո եպիսկոպոսներին ուղղակի հրավիրելու հետ կապված «նեղեալ վիճակն» այնուամենայնիվ լուրջ ազդեցություն չունեցավ երկու աթոռների փոխհարաբերությունների վրա, եւ դեռեւս 1920-ական թթ. ստեղծված ջերմ մթնոլորտը պահպանվեց:

Նշենք, որ դեռեւս 1930 թ. օգոստոսի 16-ի թվակիր նամակով՝ հղված Բաբկեն եպս. Կյուլեսերյանին, Սահակ կաթողիկոսն, անդրադառնալով իր հնարավոր մասնակցությանը Ազգային-եկեղեցական ժողովին, գրում է. «Յայտնի բան է, որ մեր ո՛չ միայն Ֆիզիքական ուժերը, նաեւ նիւթական անձկութիւնս չը պիտի ներեն այս մանուածապատ, նաեւ մանիշապատ ճամբորդութիւնը ընել»⁵³: Այսինքն՝ հրավերներն ստանալուց անմիջապէս հետո Ազգային-եկեղեցական ժողովին իր մասնակցության վերաբերյալ Կիլիկիո կաթողիկոսն ուներ որոշակի ձեւավորված դիրքորոշում:

Բաբկեն սրբազանին հղած իր մեկ այլ նամակում Սահակ Բ., ականարկելով Եգիպտոսի «Արեւ» թերթի եւ Բաբկեն սրբազանի դիրքորոշումը Ազգային-եկեղեցական ժողովին մասնակցելու վերաբերյալ, գրում է. «Ձեզ նման Եգիպտոսի «Արեւ»-ն ալ կէս բերնով գործնապէս մասնակցութեան պէտքը ցոյց կուտայ նոր կանոնագրութեան այն տրամադրութեան վրայ, որ ի բացակայութեան Կաթողիկոսին՝ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, կամ Երուսաղէմի պատրիարքը կը նախագահէ Ազգ. եկեղեցական ժողովին»⁵⁴: Սակայն նշում է, որ եկեղեցական խորհրդակցությունը պետք է տեղի ունենա կաթողիկոսի ընտրությունից հետո, որն էլ կվարի այդ նիստը, ապա շարունակելով. «...նախաթող անդամութեան համար չարժեք երկար ու կասկածելի ճամբորդութեան, շատ-շատ ի սէր երազական համագործակցութեան, փոխանորդ մը կարող եմ նշանակել Գեր. Խորհրդոյ անդամներէն կամ Գեր. Թորգոմ»⁵⁵ արքեպիսկոպոսին»⁵⁶: Վերջիններիս հետագա նամակագրությունից եւս ականահայտ է, որ Սահակ կաթողիկոսը ժողովին անձամբ մեկնելու ցանկություն չունեւ⁵⁷:

⁵² ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4471, թ. 1-ի շրջերես:

⁵³ Թղթակցութիւն Սահակ Բ. եւ Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսներու, էջ 307:

⁵⁴ Անդ, էջ 308:

⁵⁵ Խոսքը Երուսաղէմի Հայոց պատրիարք Թորգոմ արք. Գուշակյանի մասին է:

⁵⁶ Թղթակցութիւն Սահակ Բ. եւ Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսներու, էջ 308, 310:

⁵⁷ Տես անդ, էջ 312:

Արդեն նշվել է, որ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի կողմից հրավեր ստացել էր նաեւ Բաբկեն եպս. Կյուլեսերյանը⁵⁸: Գարեգին արք. Հովսեփյանն իր հերթին Բաբկեն սրբազանին գրած անձնական նամակով վերջինիս հորդորում էր ոչ միայն ներկա գտնվել Ազգային-եկեղեցական ժողովին, այլ նաեւ ապահովել Կիլիկիո կաթողիկոսության աշխարհիկ եւ հոգեւոր պատգամավորների ներկայությունը⁵⁹:

1930 թ. սեպտեմբերի 4-ին⁶⁰ Խորեն արք. Մուրադբեկյանին հղած պաշտոնական նամակում Բաբկեն սրբազանն Անթիլիասի Դպրեվանքի կազմակերպական գործերով պայմանավորված զբաղվածության պատճառով վստահություն չի հայտնում, որ անձամբ կկարողանա մասնակցել կաթողիկոսական ընտրություններին⁶¹: Բաբկեն սրբազանը նույն նամակում հայտնում է, որ Ազգային-եկեղեցական ժողովին իր ձայնի իրավունքը տալիս է Խորեն արք. Մուրադբեկյանին. «...վասն որոյ աղաչեցի զամենապատիւ տեղակալ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան...զտէր Խորէն արքեպիսկոպոսն, զի հաճեսցի երեսփոխան իմ լինել ի ժողովի անդ եւ տալ զիմ քուէ որում եւ ինքն կամեսցի»⁶², -ասված էր նամակում: Բաբկեն սրբազանը նույն խնդրանքով դիմում է նաեւ Խորեն սրբազանին հղած անձնական նամակում՝ միաժամանակ հույս հայտնելով, որ նոր հայրապետ կընտրվի հենց վերջինս⁶³: Նույն նամակում Բաբկեն Կյուլեսերյանը գրում է, որ. «Ի նպաստ Մայր Աթոռոյ բաւականին բաներ խօսած եմ հրապարակաւ եւ գրած եմ Սիրնի մէջ», միաժամանակ հույս հայտնելով, որ այսուհետեւ. «Մայր Աթոռոյ եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան միջեւ գոյութիւն ունեցող տխուր իրականութիւնները կչքանան բոլորովին, եւ երկու աթոռներ սիրով կը նուիրուին ի սփիւռս աշխարհի տարածուած հայ ժո-

⁵⁸ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4470, թ. 3-ի շրջերես:

⁵⁹ Տէս Գարեգին Ա. Յովսէփեան. Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ (1943–1952), հտ. Բ., Փաստաթուղթերու եւ նիւթերու ժողովածու, Անթիլիաս, 2017, էջ 24–25:

⁶⁰ Բ. Նդիալան իր աշխատության մեջ նշում է, որ 1932 թ. սեպտեմբերի 4-ին Մայր Աթոռ հղած նամակով Բաբկեն աթոռակից կաթողիկոսը տեղեկացրել է, որ պատրաստ է անձամբ ժամանելու էջմիածին եւ Սահակ կաթողիկոսի անունից մասնակցելու կաթողիկոսական ընտրություններին (տես Բ. ՆԴԻԱՅԵԱՆ, Ժամանակակից պատմութիւն Կաթողիկոսութեան Հայոց Կիլիկիոյ 1914–1972, Անթիլիաս, 1975, էջ 415): Մեզ չհաջողվեց գտնել այդ ամսաթիվով եւ այդ բովանդակությամբ նամակ: Ընդհակառակը՝ 1930 թ. սեպտեմբերի 4-ով թվագրվող մեր մեջ բերած նամակում Բաբկեն աթոռակից կաթողիկոսը վստահություն չի հայտնում Ազգային-եկեղեցական ժողովին անձամբ ներկա լինելու հարցում:

⁶¹ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4470, թ. 1:

⁶² ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4470, թ. 2:

⁶³ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4470, թ. 4:

ղովուրդին պահպանութեան իրենց Մայրենի Եկեղեցւոյն ծոցը համաձայն իրենց պատմական կեանքի փորձութիւններուն»⁶⁴:

Ազգային-եկեղեցական ժողովի հետաձգվելուց հետո եւս իր նամակներում Բաբկեն սրբազանը հավաստիացնում էր, որ Մայր Աթոռում տիրող ոգին խանդավառում է իրեն, եւ որ «...սրտանց կը փափաքիմ գալ Մայր Աթոռ»՝ միաժամանակ ակնարկելով որոշ «իրական արգելքների» մասին, իր ժամանումը հնարավոր դարձնելու տեսանկյունից⁶⁵:

1930 թ. օգոստոսի 17-ին ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի բյուրոյի փակ նիստը որոշում է «անպատրաստ» լինելու պատճառով հետաձգել աշնանը նախատեսված կաթողիկոսական ընտրութիւնները, իսկ դրանց հետագա կազմակերպման հարցը մտցնել ՀԱՄԿ(Բ)Կ Կենտկոմ⁶⁶: Նույն թվականի սեպտեմբերի 7-ին Անդրկովկասյան պետքաղվարչության նախագահի տեղակալ Լ. Բերիան եւ գաղտնի բաժնի վարիչ Մուղղուսին հայաստանյան իշխանութիւններին ուղարկած գաղտնի զեկուցագրով հայտնում են, որ պետք է կաթողիկոսական ընտրութիւնները թույլ տալ, սակայն Ազգային-եկեղեցական ժողովի հրավիրումը պետք է հետաձգել՝ դրա ընթացքը լիակատար վերահսկելու համար, նպատակ ունենալով, ինչպես ասված է զեկուցում՝ «...Հայ Եկեղեցու վերնախավի վերջնականապես նվաճումը»⁶⁷:

Այսինքն՝ խորհրդային իշխանութիւնները ցանկանում էին ոչ թե չեղարկել կաթողիկոսական ընտրութիւններն, այլ այն դարձնել ամբողջութեամբ վերահսկելի գործընթաց, ինչը հավանաբար վերջիններիս չէր հաջողվել անել սեղմ ժամկետների պատճառով: Ընտրութիւնների հետաձգումն իշխանութիւններին, մի գուցե, հնարավորութիւն կտար նաեւ առաջադրել իրենց համար ընդունելի թեկնածուի: Հետաքրքրական է, որ Բերիայի գաղտնի զեկուցագրում, կաթողիկոսի հնարավոր թեկնածուներին տրված բնութագրումներից հետո, ավելի ընդունելի թեկնածու է դիտարկվում Գեւորգ արքեպս. Զորեքչյանը⁶⁸:

Խորհրդային իշխանութիւնները որոշակի մտավախութիւն ունեին նաեւ առ այն, որ եթե Հայաստանում հնարավորութիւն չտան կաթողի-

⁶⁴ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4470, թ. 4:

⁶⁵ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4471, թ. 1-ի շրջերես, 2:

⁶⁶ Տէս «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 265:

⁶⁷ Տէս անդ, էջ 268–279:

⁶⁸ Տէս անդ, էջ 277–278:

կոսական ընտրություններ անցկացնել, ապա հնարավոր էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրություններ տեղի ունենային սփյուռքում, որով խորհրդային Միությունն ամբողջությամբ կկորցներ Հայոց Եկեղեցուն կատմամբ իր վերահասկողությունը: Այս մտահոգություններն արտահայտված էին նաեւ վերը հիշատակված գաղտնի զեկուցագրում, որն ըստ էության ամբողջությամբ բացահայտում է ժամանակի խորհրդային իշխանությունների մոտեցումներն ու պատկերացումները, որոնք որդեգրված էին Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ իրականացվող քաղաքականության մեջ: Կարծում ենք, խորհրդային իշխանություններն իրենց քաղաքական հաշվարկներում ի նկատի ունեին նաեւ Կիլիկիո կաթողիկոսության գոյության հանգամանքը, որը կաթողիկոսական ընտրությունների չեղարկման պայմաններում կարող էր այլընտրանք հանդիսանալ էջմիածնին: Ուստի հայրենիքում կաթողիկոսական ընտրությունների անցկացմանը տեղի իշխանությունները չէին կարող բացարձակ դեմ լինել:

1930 թ. սեպտեմբերի 11-ին արտասահման ուղարկված նոր շրջաբերականն իրազեկում է ընտրությունների հետաձգման մասին: Իբրեւ հիմնական պատճառ Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը նշում է արտասահմանյան պատվիրակների ԽՍՀՄ մուտքի արտոնագրի ստացման եկարաձգվելը, ինչը կխանգարեր ժողովի ամբողջական կազմով հրավիրմանը: Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը միաժամանակ արտասահմանի թեմերին հորդորում է այնուամենայնիվ կատարել Ազգային-եկեղեցական ժողովի պատգամավորների ընտրություններ եւ ցուցակներն ուղարկել Մայր Աթոռ, իսկ ԽՍՀՄ տարածքի թեմերին՝ դադարեցնել ընտրությունները եւ սպասել նոր հրահանգի⁶⁹:

Քանի որ ընտրությունները հետաձգվել էին, խորեն արքեպս. Մուրադբեկյանը հերթական անգամ հրավիրում է Կիլիկիո կաթողիկոսին անձամբ ժամանել Հայաստան: Վերջինս չէր կամենում այդ պատմական հնարավորությունը բաց թողնել, բայց եւ չէր ցանկանում ընդունել կաթողիկոսական ընտրություններին մասնակցելու վերաբերյալ Անթիլիասի նախկին մերժումները: Ուստի 1930 թ. նոյեմբերի 6-ին խորեն սրբազանը ոչ միայն կրկին անգամ Բաբեկեն կաթողիկոսին հրավիրում է մասնակցելու Ազգային-եկեղեցական ժողովին, այլեւ հանձնարարում է փորձել հա-

⁶⁹ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 115, թ. 6:

մոզել Սահակ կաթողիկոսին, որ անձամբ ներկա գտնվի Ազգային-եկեղեցական ժողովին եւ իր ձեռքով օծի նորընտիր հայրապետին⁷⁰: Սա անշափ կարեւոր աննախագեպ իրադարձութիւն կարող էր դառնալ էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերութիւններում:

Փաստորեն, Մայր Աթոռը Հայոց Եկեղեցու պատմութեան մեջ թերեւս առաջին անգամ վճռական եւ անկեղծ ցանկութիւն ուներ, որ Կիլիկիո հայրապետն անձամբ մասնակցի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութիւններին եւ իր ձեռքով օծի վերջինիս: Եթե Սահակ Բ. այցելութիւնը կայանար, սա կլիներ Կիլիկիո կաթողիկոսների երբեւէ առաջին մասնակցութիւնն ընդհանրական կաթողիկոսի ընտրութիւններին: Սա կդառնար աննախագեպ պատմական իրադարձութիւն: Այդ իրավիճակը լիովին համապատասխանում էր այն ջերմ մթնոլորտին, որ ձեւավորվել էր Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական աթոռների հարաբերութիւններում տվյալ պահին: Սակայն ինչ-ինչ պատճառներով այդ պատմական իրադարձութիւնը տեղի ունեցավ մեկուկես տասնամյակ հետո, բոլորովին այլ անձանց մասնակցութեամբ եւ հանգամանքներում⁷¹:

1931 թ. մարտի 14-ին Բաբկեն սրբազանը խորեն Մուրադբեկյանին գրում է, որ Սահակ կաթողիկոսը տարիքի պատճառով⁷² այնուամենայնիվ չի կարող նման երկար ճամփորդութեան մեկնել: Նա միաժամանակ իր ջերմ վերաբերմունքն է արտահայտում Մայր Աթոռի նկատմամբ՝ շեշտելով, որ. «Երկու Աթոռներու անխտրականութեան եւ համագործակցութեան մէջ է այն նոր ոյժը, որուն պէտք ունի մեր Ս. Եկեղեցին վերականգնելու համար ամեն կերպով»⁷³:

Նշենք, որ Հայաստան ժամանելու հետ կապված գոյութիւն ունեին նաեւ մի շարք այլ խնդիրներ, մասնավորապէս խորհրդային Միութիւն մոտաքի արտոնագիր ստանալու հետ կապված, որոնց մասին Բաբկեն սրբազանը հիշատակում է Գերագոյն հոգեւոր խորհրդին գրած նամակներում՝ հույս հատնելով, որ խնդիրն այնուամենայնիվ կլուծվի⁷⁴: Սա

⁷⁰ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4471, թ. 1:

⁷¹ Տէս Է. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, 1945 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովը եւ կաթողիկոսական ընտրութիւնները. Նոր փուլ էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերութիւններում, «ՎէՄ» համահայկական հանդես, ԺԶ. (ԻԲ.). տարի, թիվ 2 (86), ապրիլ-հունիս, 2024, էջ 24-66:

⁷² Սահակ Բ. Խապայանն այդ ժամանակ 82 տարեկան էր:

⁷³ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4471, թ. 1-ի շրջերես:

⁷⁴ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4471, թ. 2:

ցույց է տալիս, որ Անթիլիասում, այնուամենայնիվ, ցանկություն կար որեւէ ձեւով մասնակցություն ունենալ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրություններին: Կիլիկիո կաթողիկոսի Հայաստան ժամանելու հետ կապված գոյություն ունեին նաեւ քաղաքական պատճառներ, որի մասին կիսոսվի հաջորդիվ:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

